

Мустафаев Шомурод Нормўминович Самарқанд Давлат Университетети , Каттакўрғон филиали , Педагогика фанлари доктори , Docent.

Булатов Саидахбор Собитович

Тошкент давлат педагогика университети профессори,
Россия халқаро педагогика фанлари академиясининг академиги, педагогика фанлари доктори.
(97) 344–19–52

НАЖМИДДИН КУБРОНИНГ «ЛАТОИФ НАЗАРИЯСИ»

Аннотация. Мусулмон оламидаги энг забардаст мутасаввуф донишмандлардан бири буюк ватандошимиз шайх Шайх Нажмиддин кубронинг «латоиф назарияси»нинг концептуал асосларини илмий ўрганиб, комил инсонни тарбиялашда инсон қалбидаги ранглар орқали шогирдларни тарбиялаш механизми ҳақида баён этилган.

Таянч сўзлар: қалб, шогирд, комил инсон, тарбия, рух, онг, пир, устоз, концепция, қора ранг, қадрият, шакл, мазмун, моҳият, оқ ранг, кулранг, миллилик, руҳият, санъат, ўзига ҳослик, анъана, интеграция, механизм, тарих, шайх.

Аннотация. Научно изучил концептуальные основы «теории латоиф» шейха Наджмуддина Кубры и описал механизм обучения студентов через цвета человеческого сердца в воспитании совершенного человека.

Ключевые слова: Душа, ученик, идеальный человек, воспитание, дух, Сознание, Старший, Учитель, Концепция, черный цвет, ценность, Форма, Содержание, сущность, белый цвет, серый, национальность, Психика, Изобразительное искусство, Личность, Традиция, Интеграция, механизм, История шейх.

Abstract: One of the greatest mystics in the Muslim world, our great compatriot Sheikh Sheikh Najmuddin Kubra, scientifically studied the conceptual foundations of the “Latoif theory” and described the mechanism of educating students through the colors of the human heart in educating a perfect person.

Key words: soul, disciple, perfect person, upbringing, spirit, consciousness, elder, teacher, concept, black color, value, form, content, essence, white color, gray, nationality, psyche, art, identity, tradition, integration, mechanism, history sheikh.

Нажмиддин Кубро (тахаллуси; асл исми-шарифи Ахмад ибн Умар ибн Муҳаммад Хивакий ал-Хоразмий) (1145-Хива-1221) - улуғ шайх, тасаввуфнинг таниқли вакилларида бири, кубровийлик тариқатининг асосчиси (унинг таҳаллуси “диннинг улуғ юлдузи” маъносини беради). Кубронинг каромат кўрсатиши, воқеаларни олдиндан билиш, ўткир назари билан таъсир эта олиш хислатига эга инсон бўлганлиги ҳақида ривоятлар тарқалган. Кубро ёшлигидан илмга қизиққан, қобилиятли бўлган. Ислом асослари, шариат, ҳадис ва тавсирни жуда тез ўзлаштириб олади. 16-17 ёшларида таҳсилни чуқурлаштириш мақсадида Хоразмдан чиқиб, Эрон, Миср, Шому, Ироқ мамлакатларини кезади. Тариқатдан хабардор бўлишга интилиб, бир неча шайх, дарвишлар суҳбатида бўлади. Илк дафъа Мисрда шайх Рўзбихон Ваззон Мисрий (1189 й.в.э.)га мурид тушади, ундан тариқат одобини ўрганади, шайхнинг қизига уйланади. Кейинчалик Ҳамодонда шайх Аммор Ёсир (1187 й.в.э.), Дизфулда шайх Исмоил Қасрий (1193 й.в.э.) каби устозлардан сабоқ олди. 25 йилдан ортиқ умрини илм таҳсилига бағишлаган. Кубро 1185 йил Хоразмга қайтиб келди. Бу ерда катта хонақоҳ қурдириб, ўз диний мактабини яратди. Кубро кишиларни эзгуликка, илмга, саҳоват ва мардликка даъват этади. Унинг тарбиясини юзлаб одамлар ирфоний маърифатдан баҳраманд бўлдилар. Кубронинг муридлари Мажиддин

Бағдодий (1209.1219 й.в.э.), Хумавий ва Саъдиддин Доя (1256 й.в.э.) тасаввуф тарихида ном қозонган шайхлардир.

Кубро ўз қарашларини араб тилида ёзган бир неча рисолаларида баён этган. Улардан асосийлари “Фавоих ал-жамол ва фавотиҳ ал-жалол” (“Жамол хушбўйликлари ва жалолнинг кашфи”, «Ал-усул ал-ашара» («Ўнта усул»), “Рисола ат-турук” (“Тариқатлар рисоласи”), «Рисолат ал-хоиф ал-ҳоим минловм ал-лоим» (“Маломатчининг маломатидан ҳазар қилувчи ҳақида рисола”) ва бошқалар. Кубронинг форс тилида ёзилган “Фи одобус солиқни” (“Солиқлар одоби ҳақида”) рисоласи ҳам бор¹.

Нажмиддин Кубро жуда кўп илм-фан соҳаларининг катта билимдони бўлган. Нажмиддин Кубро, инсон қалбини чуқур рухшунос ҳамдир.

Кубровийлик - тасаввуф тариқати. XIII аср бошида Хоразмда Нажмиддин Кубро асос солган. Унинг асарларида тариқатнинг моҳияти, ўзига хос талаб ва қоидалари баён қилиб берилади. Кубронинг тасаввуфий таълимотига кўра, инсон ўз моҳияти билан кичик бир оламдир, у катта олам бўлган коинотдаги барча нарсаларни ва сифатларни ўзига хос мақомларда² жойлашганлигидан, ҳақиқат йўлини қидирувчилар бундай камолга эришиш учун маълум риёзатли йўллари ўтишлари зарур³. Бу йўлда унга пири комил раҳнамолик қилиши керак. Кубро камолатга эришиш асосларини қўйидаги ўнта талаб (“Ўнта усул”)да ифодалаб берган: Унинг фикрича Ҳақни таниш йўлида мурид пири раҳномолигида ўнта зинадан иборат тариқат пиллапоясини босб ўтиши зарур бўлган.

Нажмиддин Кубро “Ал усул ал ишара”, “Рисола ат турук”, “Фи ахбоб-уссолиқин”, “Фавойид ул жамол” каби асарларида “Латоиф” назариясига алоҳида ўрин беради. Сўфий махсус машқлар орқали ҳолат, шакл ва ранг ўзгариши ҳосиласи бўлган бу марказни хис қилиши ва кўриши керак.⁴

Нажмиддин Кубро кечинмалар нозик ҳолатларни пухта билганидан, шунга мувофиқ «Латоиф» назариясини ишлаб чиқади. Бу назарияга биноан, инсон руҳи кўзга кўринмас бир латиф⁵ марказлардан иборат. Бу онг ва туйғу, рух ва жисм орасидаги бир нарса.

У шундай нозикки, уни илғаб олиш ҳам мушкул. Аммо инсон ҳаётида бу «латоиф» марказининг аҳамияти катта. Сўфий айнан шу марказларни яллиғлантириб, ўткирлаштириб бориш ва илғаб

¹ Ўзбекистон миллий энциклопедияси. -Т., “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”, 2003, 5-том, 112-бет.

² Мақом (тасаввуфда) – исломда суфийликка хос тушунча, ҳар бир суфий босиб ўтиши лозим бўлган босқичлар. Тариқатларда М.ларнинг сони ҳар хил келтирилади, лекин кўп ҳолларда 4 М. тилга олинадиган шароит, тариқат, маърифат, ҳақиқат (қ. Тасаввуф). Лекин, тасаввуфнинг айрим йирик номоёндалари М.ларни кўпроқдеб ҳисобланган. Мас., Фаридуддин Аттор 7 М., Ғазолий 9 М.ни таърифлаган. Ҳар бир М. ҳам, ўз навбатида, бир неча кичик босқичларга бўлинади (айрим суфийларда бу босқичлар 8 дан 10 гача кўрсатилган) ва уоар манзил деб аталади.

³ Комилов Н. Тасаввуф. “Мовароннахр” – “Ўзбекистон”. –Т.: 2009 йил.

⁴ Карабаев У. Нажмиддин Кубро мероси ва унинг “Латоиф” назарияси. // Санъат журнали. Т.: 2001, №3, 20-бет.

⁵ Латиф-юмшоқ, мулойим, гўзал, келишган, ёқимли.

олиш даркор. Ана шу «латоиф»⁶ инсоннинг илоҳий хислатидир. Сўфий⁷ риёзатлари⁸, машқлар давомида бу латоифни турли ҳолатларнинг ўзгариши ранглар ва шаклларнинг алмашиши тарзида тасаввур қилинади.

Нажмиддин Кубро назарида нукта, доғ ва дори муриди⁹ руҳий ҳолатлари ўзгаришида муҳим хизмат қилади Доира доимий айланишда, у доғини ҳам ўз ичига олади. Аммо булар марказга томон, яъни, нукта сари интилади. Нукта моҳиятини англаш орқали Аллоҳ оламини идрок этса бўлади.

Шундай қилиб ранглар сўфийнинг руҳий ҳолатлари, Аллоҳ томон сафаридоги даража босқичларини билдириб туради. Рангларни хилма-хиллиги ва алмашилиб туриши солиқнинг аҳволини, шурий кечинмаларининг давом этаётганини ифодалаб, у ҳали талаввун, яъни, ботиний-тафаккурий кечинма-ўйларининг алғов-далғовида, турли-туманлигини англатади. Руҳнинг рангдан ранга кўчиши ривожидан нишонадир. Ушбу жараён охир оқибатда рангсизлик ҳолатига, яъни тамкинга олиб келади. «Тамкин»¹⁰ ҳолатига кирган сўфий «талаввун»¹¹ дан (рангбарангликдан) қутилиб, Ваҳдат оламига кўшилган бўлади. Чунончи зангори ранг тўғри келади. Қизил рангда солиқнинг тавба қилиб, тариқат¹² бошланади, солиқ қалбида муҳаббат кўзгалади, у Аллоҳ ёди билан яшайди ва бу сариқ ранга тўғри келади. Қизил рангда солиқнинг руҳи вужудидан ажрала бошлагани, маърифатга яқинлашгани, маънавий моҳиятлар оламини англагани маълум қилади. Аммо бу босқич холи ҳирс нуктасидан халос бўлмаган бир ҳолатдир. Сўнгра оқ ранг кўринадик, бу юракнинг покланишига ишорадир ва ҳақиқатни англаш бошланади. Ҳақиқат оламидан хабардор бўлиб, тавқит ҳолатини бошдан кечиради.

Шундан сўнг яшил ранг келади. Яшил ранг валийликдан нишонадир. У сирларнинг сирига, ғайбга ошноликни билдиради ва солиқнинг асл моҳиятига эришаётганини ҳам англатиш мумкин, мазкур ранглар солиқнинг Аллоҳ билан руҳий сафарларини англаган бўлса қора ранг Аллоҳдан халқ сири қайта сафарини билдириб, канзул сир-асрорлари хазинасини (барча ҳақиқатга эришиши) эгаллашни ва ҳайратга ғарқ бўлишини ифодалайди.

⁶ Латиф-юмшоқ, мулойим, гўзал, келишган, ёқимли.

⁷ Сўфийлик-уюшма, жамоа деган маънони билдиради, яна сўфийлик арабча “сўф” (жун) сўзидан олинган бўлиб, исломдаги диний фалсафий таълимотдир. Сўфийларни олдига қўйган мақсади моддий бойликни қоралаб, ҳақиқий бойлик-маънавий, руҳий бойлик деб ҳисоблайдилар.

⁸ Риёзат-нафс хоҳиш қилган нарсалардан тортиниб, жўрттага ўзини қийналиш машаққатланиш.

⁹ Мурид (арабча)-“эргашувчи” “талаб этувчи”, “истовчи”.Бирор ишни қилишга жазм ва азму қарор қилган одам. Пир, Эшонга қўл бериб , сўфийлик йўлига кирган шахс.Пирнинг шогирди. Бутин ақлу иродасини Аллоҳга қараб тариқат сирларини ўрганувчи киши. Муҳиблик мақомидан кейинги мақом.

¹⁰ Тамкин-оғирлик, чидам, оғир тарбиялик, савлат, ҳайбат.

¹¹ Талаввун-ранг-баранг бўлиш, ўзгариб туриш, товланиш.

¹² Тариқат-усул, йўл, маслак, сўфийлик йўли.

Шариатнинг маъзи - ҳикмати идрок этиб, қоронғи бир доғ ранга ўралади. Ва ниҳоят солиқ¹ руҳи яна Аллоҳ ҳузурда пайдо бўлади. У қора рангдан қутилиб, рангсизлик ҳолатига киради. Зотига¹³ қуллик даражасини эгаллаган солиқ бир ранглик ҳолатида мақсадига эришади.

Муриднинг Аллоҳ томонидан сафардаги даража босқичларигина ранглар орқали акс эттирилиши ва бу даражаларида муриднинг қилиши лозим вазифалар мезони берилган.

Кўринадики, Нажмиддин Кубродаги ранглар ва маънолари кейинги вақтларда тасаввуф назариячилари таърифлаган рангларнинг шарҳидан фарқ қилади. У етти ранг хислатини, етти тушунчага мослаб тушунтирган.

Солиқ¹⁴ руҳи ҳолатларини, қайси ранг кўз олдида намоён бўлаётганини пирига айтиб туриш керак. Пир¹⁵ шунга қараб муриднинг билиб, унга вазифалар юклайди. Хоразмли Шайхда рангларни қуйидаги тартибда жойлашган.

Нажмиддин Кубро солиқ эътиқоди ва иймонига кўп эътибор берган. Шунинг учун у иймон, итминон, иқон (ишонч) сўзларини қайта-қайта таъкидлайди. Аммо қора ранг таърифида ўхшашлик мавжуд. Нажмиддинда бўлгандай, кейинги сўфийлар ҳам қора рангни ҳайрат белгиси ҳисоблаб, руҳнинг фанога изоҳ ҳолати рамзи сифатида кўрсатганлар.

Олим, авлиё ва бошқаларнинг қалбидаги ранги турлича бўлган. Фаридиддин Атторга кўра аҳамият боҳасида абадийлик топган ва илоҳий сифатлар билан сифатланган. Ҳис ва ақл сархатларидан отиб шарафланиш билан шарафланган бўлган ҳолда бандалик ибодатини қанда қилмаган комил инсондир. У ҳақни англаган ва унга сингиб, эриб кетиб ягона руҳ билан қоришиб кетган инсон руҳи ҳам ҳақиқатдир, деб таърифланган. Мансур Халложнинг қалбидаги Нажмиддин Кубро солиқ эътиқоди ва иймонига кўп эътибор берган. Шунинг учун у иймон, итминон, иқон (ишонч) сўзларини қайта-қайта таъкидлайди. Аммо қора ранг таърифида ўхшашлик мавжуд. Нажмиддинда бўлгандай, кейинги сўфийлар ҳам қора рангни ҳайрат белгиси ҳисоблаб, руҳнинг фанога изоҳ ҳолати рамзи сифатида кўрсатганлар.

Мансур Халложнинг қалбидаги ранги кулранг бўлгани, яъни у муридликнинг энг юқори босқичи еттинчи босқичига яъни кул даражасига кўтарилган авлиёлардан бўлган.

Ҳожа Аҳрор Валий - Туркистонлик табаррук авлиё, нақшбандия сулукининг машҳур шайх-муршиди. У ислом оламида катта нуфизга, мавқега эга бўлиб, «валий-авлиё» сифатида танилган. Унинг қалбидаги ранги яшил бўлган.

«Авлиё Аҳмад Яссавий қалбидаги ранги яшил бўлиб, у 63 ёшда Яссидда ер остига кирган ва унинг ҳаётида сифат жиҳатдан янгича ҳаёти бошланади. Бу ердаги ҳаёт ўзгача қонуниятлари асосида кечади. Бу дунё ташвишларидан қутилиб, фақат илоҳий, руҳий оламда яшаш барчага ҳам насиб этавермайди. Бундай олий ҳолатни Яссавий хадиси шарифга асосланиб, «ўлмай туриб ўлиш», «Мўта ло тамўдад» деб атайди. Бундай одам моддий ҳаёт чегарасидан ўтиб, нури Муҳаммадийга яқинлашади. Бундай авлиё энди сўфий дарвешлардай жарангли зикир билан шуғилланмай,

¹³ Зот-1) эга, 2) моҳият бир нарсанинг асли асоси.

¹⁴ Солиқ-бирор сўфийлик маслағига мансуб, сулук (сўфийлик йўлини, тушунча).

¹⁵ Пир-қари, кекса, маж, эшон, сўфийлар бошлиғи. 1.1-жадвалга қаранг.

дилида тоат-ибодат қилади. Валий Аллоҳ жамолини ўзидан фақат жон пардасигагина тўсиб турганини англайди.

Хуллас, Нажмиддин Кубронинг ранглари ва шакллари билан боғлиқ руҳи, психологик тажрибалар кейинги сўфийлик томонидан ривожлантирилган. (Айтиш ўринлики, инсон руҳи билан боғлиқ бу манзара ва ҳолатлар Овропада XX аср бўсағасида кенг ўрганилиб, янги билимларнинг вужудга келишига сабаб бўлади. Чунончи, Кафка, Шопенгауэр, Фрейд фалсафасида паропсихология асосий ўринни эгаллайди.

Оламда Аллоҳ таоло ва унинг расулидан ташқари яна авлиё ва асфиёларга, донишманд-бузургворлар бор. Уларга биз эътиқод ва эҳтиром билан яшаб келинади. Уларнинг ҳоқиқат пойига зиёрат этиб руҳларни шод айлаб, руҳий- маънавий ибрат олинади. Уларни эъзозлаш покликни, маърифатни ва иймонни эъзозлашдир.

Валийларнинг табаррук руҳларини ёд олиш, уларга дуо юбориш фарқли биз ўз қалбимизни, виждонимизни тозалаш, ҳаёт тарзимизни ростлик ва эзгулик сари мувофиқлаштиришга интиламиз. Чунки валийларнинг маънавий мерослари ва амаллари бизга ибрат ҳамда сабоқдир. Шундай экан,

комил инсонлар ҳаётини ўрганиш, ўзини ва бутун оламларни яратган Раббисини таний олишнинг калитидир. Ҳар бир соҳада аждодларимиз ранг

илми бўйича чексиз маънавий хазинага эгадир. Ҳозирда жаҳондаги, айниқса, ривожланган мамлакатларда махсус ранг институтлари ва илмий лабораториялари бу борада самарали фаолият кўрсатиб келишмоқда. Бу ўринда Токио шаҳрида ҳамда Берлин шаҳрида Баухауздаги ва бошқа шаҳарлардаги рангшунослик институтлари дунёга машҳурдир.

У ерда тарбияда, маънавиятда қишлоқ хўжалигида, тижоратда, техникада, тиббиётда, рамзийликда, фалсафада, психологияда, экологияда, меморчиликда ҳарбий соҳада, дизайн, диний илмда ва бошқа соҳаларда рангларнинг ўрни бўйича жуда катта илмий тадқиқот ишлари олиб борилмоқда.

Хулоса қилиб айтганда, ранг - бир мўъжиза, у даволайди, у хасталайди, у тарбиялайди, у кайфиятни кўтаради, у дунёни билишни ўргатади, у ўзимизни ва яратган Раббисини таний олишга ўргатади. Рангларда бир дунё илм

сирлари, маънавият хазиналари яшириниб ётибди. Бу сирларни ўрганиш, рангшунослик фанини янада ривожлантириш, тараққиёт учун муҳим аҳамият касб этади.

Аргентиналик машҳур адиб ва файласуф Хорхе Луис Борхес “Дунё деган эди – ғаройиб, унда ҳар нарса бўлиши мумкин. Бизгача ҳамма нарса кашф этилган. Аммо ғаройиб дунё янада ғаройиб тадқиқотларга муҳтож”.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. -Т., “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”, 2003, 5-том, 112-бет.
2. Комилов Н. Тасаввуф. “Мовароннахр” –“Ўзбекистон”. –Т.: 2009 йил.

- 3.Карабаев У. Нажмиддин Кубро мероси ва унинг “Латоиф” назарияси. // Санъат журнали. Т.: 2001, №3, 20-бет.
4. Носифий Ҳожа Ахмад Ясавий.-Т.: Фафур Фулом номидаги «Адабиёт ва санъат» нашриёти, 1993 йил.12 бет.
- 5.Булатов С.С. Мансуров У. Миллий меморчилигида амалий санъат фалсафи. Т., фан,2005.
- 6.Булатов С.С. Аханов Б. ранг психологияси Т., 2003
- 7.Сиесарев Г.П.Хорезмийские легенды как источник по истории религиознѳх культов Средней Азии, М.,1983.
- 8.Султонов Д. Тириклик тимсоли тафаккур журнали. –2003, № 2 ва бошқалар.
- 9.Жузжоний А.Ш., Тасаввуф сабоқлари, Т;
- 10.Комилов К. Нажмидин Кубро.Т. А.Қодирий номидаги халқ мероси наширлари 1995.